

“KARA KUTU” ÜZERİNE

Ayşe ECE
İstanbul Üniversitesi

Abstract

Literary translation could be seen as the transportation of a text produced in a source language and culture to a different language and culture where it meets new readers and acquires a second life. The actors of this transportation process carry out their task individually by determining the inner dynamics and stages of the process on their own. It has always been one of the primary aims of translation studies to find out what goes on in the translators' minds' during the process of translation. As the translator's mind, "the black box", cannot be directly reached translation scholars made use of different sources –thinking-aloud protocols, prefaces written by translators, interviews with the translators– to obtain some clues regarding the cognitive aspect of translation. This paper aims to provide an insight into the process of translation as experienced by prominent Turkish translators of literary and theoretical texts. A recently published interview with nine translators offers some essential clues about their translational behaviour. The attempt to portray the translation process of those translators ends with the need to encourage similar studies in order to comment on the similarities and differences in this particular type of behaviour.

Key words: *literary translation, translational behaviour, the black box.*

Çeviri etkinliği, bir dil ve kültür ortamında üretilmiş yazılı ya da sözlü bir metni, başka bir dil ve kültür ortamına taşıma, böylece de yeni okur ya da dinleyicilerle buluşturma etkinliği olarak ele alınabilir. Çeşitli türleri olan bu etkinlik içinde edebiyat çevirisine odaklanıldığında bu çeviri türünde belli bir yazar tarafından belli bir dil ve kültür ortamında kaleme alınmış bir metnin, belli bir çevirmen tarafından başka bir dil ve kültür ortamına taşınarak orada yeni okurlarla buluşturulduğu görülür. Her çeviri etkinliğinde olduğu gibi edebiyat çevirisinde de yazarın ürettiği metin, çevirmenin alımladığı, anladığı, yorumladığı biçimiyle farklı bir dilde yeniden yazılır. Çeviribilimci Hans J. Vermeer, çevirmenlerin öncelikle kaynak metni alımladıklarını, çeviri sürecinin

de bu alımlama aşaması ile başladığını belirtir ve çevirmenin metni alımlamasının da bir metin üretme olduğunu vurgular (Vermeer 1998: 43). Edebiyat çevirmenleri, zihinlerinde ürettikleri kaynak metinleri erek kültür ve dil ortamlarında yeniden yazarken farklı çeviri stratejileri izler, çeviri süreçlerini kendilerine özgü aşamalar belirleyerek oluştururlar. Çeviri araştırmacıları, çeviri kuramcıları ve çeviri eleştirmenleri, söz konusu stratejilerin ve aşamaların neler olduğunu belirlemek, başka bir deyişle edebiyat çevirisi sürecini kendi özgüllüğü içinde betimlemek amacıyla çalışmalar yapmaktadırlar. Bu çalışmalarda kullanılacak veri kaynakları sınırlıdır; çünkü çeviri süreci çevirmenin zihninde yaşadığı bilişsel bir süreçtir ve araştırmacılar bu sürecin ancak ürününe doğrudan ulaşabilirler. Çevirmenler, çeviri süreçlerinde yaşadıklarının sonucunda bir ürün yaratırlar ve araştırmacılar yalnızca bu ürüne, erek metne doğrudan ulaşabilir ve erek metinden yola çıkarak çevirmenlerin çeviri süreçleri üzerinde varsayımlarda bulunabilir, kuramsal yaklaşımlar oluşturabilirler.

Çeviribilim alanında çevirmenin zihninden James S. Holmes'un ilk kez 1972 yılında yayımlanan "Çeviribilimin Adı ve Doğası" başlıklı makalesinde kullandığı "küçük kara kutu" ifadesiyle söz edilmektedir (Holmes 2004: 173). Betimleyici çeviribilim çerçevesinde de Gideon Toury çeviri süreçlerinin doğrudan ulaşılabilir olgular olmadıklarını, onlara ancak dolaylı yollardan ulaşılabileceğini, çevirmenin zihninin "kara bir kutu" olduğunu ve bu "kutu"da olanların yalnızca tahmin edilebileceğini ya da varsayımsal olarak yeniden kurgulanabileceğini belirtir (Toury 1985: 18). Çevirinin üretilme süreci kuşkusuz varsayımlara dayanarak da olsa çeviri araştırmacıları ve kuramcılarının üzerinde çalıştıkları bir alandır. İnsan bilimlerinin her dalında olduğu gibi çeviribilimde de kesin doğrular üzerine inşa edilmiş kuramsal yaklaşımlar kuşkuyla karşılandığından çeviri süreçlerinin varsayımsal olarak yeniden kurgulanmasına odaklanan çalışmalara önem verilmektedir. Örneğin; Holmes "zihindeki çeviri işlemi"ni inceleyen "çeviri psikolojisi" ya da "psikoçeviribilim" olarak adlandırılabilir bir araştırma alanında incelemeler yapılması gerektiğini belirtir (Holmes 2004: 173). Antoine Berman ise 1984 yılında yayımlanan *L'Épreuve de l'étranger* adlı kitabında çevirinin psikanalizinden söz eder (Berman 1984: 19). Berman, çevirmenin kendini "inceleme nesnesi"ne dönüştürmesinin ve çeviri sürecinde neler yaşadığını düşünmesinin önemine dikkat çeker. Çevirmen, çeviri etkinliği sırasında bilinçaltında olanları bilinç yüzeyine çıkarmak için çaba harcamalı, çok da düşünmeden verdiği kararları anımsamalı, onları incelemelidir. Çeviri

psikolojisinden psikanalizine farklı adlar altında kuramcılar, çeviri sürecinin incelenmesinin önemini vurgulamışlardır.

Çevirmenlerin çeviri stratejilerinin belirlenmesinde ve çeviri süreçlerini oluşturan aşamaların saptanmasında, çeviri etkinliği sırasında zihinlerinden geçenleri yüksek sesle anlattıkları, kimi zaman da çekincelerini dile getirdikleri ve kaydettikleri “yüksek sesle düşünme protokolleri”, çevirilerine yazdıkları önsözler, yaygın olmasa da kimi çevirmenlerin çeviri etkinliğini gerçekleştirirken eşzamanlı olarak tuttıkları, kaynak metnin söylemini çözümlerken ve erek metnin söylemini oluştururken karşılaştıkları sorunların ve çekincelerinin bir kısmını yazdıkları ve tartıştıkları “seyir defterleri” ve soruşturmalara verdikleri yanıtlar veri kaynakları olarak kullanılabilir. Berman’ın “çeviri psikanalizi” adını verdiği çalışmalar çerçevesinde özellikle çeviri soruşturmaları, çevirmenlerin çeviri süreçlerinde neler yaşadıklarını anımsamalarını ve süreçler üzerine düşünmelerini sağlamak için bir zemin oluşturabilir. Kendilerine yöneltilen soruları yanıtlarken çevirmenler kuşkusuz kendi çeviri süreçlerinin aşamalarını anımsayacak, çeviri stratejilerinin neler olduğu üzerine düşünce üretecek ve bu düşünceleri kaleme alacaklardır. Böylece de çevirmenlerin farklı çeviri süreçleri, dolaylı yoldan da olsa belli bir “görünürlük” kazanacak ve araştırmacılar için olduğu gibi çeviri eğitimcileri ve genç çevirmenler için de üzerinde düşünülmesi gereken veri kaynakları olacaklardır.

“Çeviriyi Yaşayanlar: Çevirmenler ve Editörler” başlıklı dosyadaki soruşturmanın amacı, çevirmenlerin kendi çeviri süreçlerine bakmalarını sağlamak olarak belirlenmiştir (Ece 2007: s.66). Bu amaç doğrultusunda İngilizceden Fransızcaya, İtalyancadan Rusçaya farklı dillerden çeviri yaparak edebiyat ve düşün dünyamızın zenginleşmesine katkıda bulunan 9 deneyimli çevirmenin görüşlerine başvurulmuştur.

Çevirmenlerin çeviriyi nasıl yaşadıklarını görmek amacıyla yöneltilen sorulardan üçü doğrudan çeviri sürecini başlatan etmenlerle ve bu sürecin dinamikleriyle ilgiliydi. İlk soru çevrilecek metnin seçimine odaklanmıştı. “Çevireceğiniz metni seçerken sizin için belirleyici olan öğeler nelerdir?” sorusunu yanıtlarken çevirmenler dört öğeden söz ettiler: kaynak metnin yazarına duyulan yakınlık (bu öğe doğal olarak kaynak metnin çevirmenlerin ilgi alanına girmesini de içerir), kaynak metnin erek kültürde bir karşılığının olacağına, ilgiyle karşılanacağına ya da bir boşluğu dolduracağına duyulan inanç, kaynak metnin söylemini erek dilde oluştururken çıkılacak dilsel

yolculuğun cazibesi, çevirmenin kendisinin kaynak metni erek dilde üretmek için gerekli olan birikime sahip olduğuna duyduğu inanç,

Kaynak metnin yazarına duyulan yakınlıkla ilgili çevirmenler şu ifadeleri kullandılar: “Bir şiiri çevirmeyi seçerken, benim için belirleyici olan, o şairle ve o şiirle (şiirlerle) kurmuş olduğum içsel ilişkidir, öncelikle”; “Çevireceğim yapıtların seçiminde başlıca koşul, bunların ilgi alanıma giriyor olmasıdır”; “Çevireceğim metni seçerken benim için belirleyici olan niteliklere gelince, sanırım en başta o yazar ya da kitabın bana yakın düşmesini saymam gerekir”; “Edebiyat çevirisi yaptığım için genelde benim için belirleyici olan kitapla kurduğum yakınlıktır”; “Metni seviyor ve üzerinde uzun uzadıya düşünmek istiyor olmak [önemlidir benim için]”.

Kaynak metnin erek kültürde bir karşılığının olacağına, ilgiyle karşılanacağına ya da bir boşluğu dolduracağına duyulan inanç, edebiyat metinlerinin yanı sıra düşün metinlerini de Türkçeye kazandıran bir çevirmen tarafından vurgulandı: “Öncelikle çevireceğim kitabın sahiden de çevirmeye değer olduğunu, Türkiye’nin kültürel bağlamında bir karşılığı olabileceğini düşünmem gerek. “Kitap Türkiye’de hararetle ama çoğunlukla pek de bilgi sahibi olmadan tartışılmakta olan siyasi, kültürel meselelerin düşünsel temellerine de temas edebilecek, yeni, buralarda daha önce pek söylenmemiş ve hakikaten de kafa açıcı bir şey söylüyor mu? Yahut da bu topraklarda hiç açılmamış, ama açılmasında sayısız fayda olan yeni tartışma başlıkları açıyor mu?” gibi kaygıları kastediyorum. Yani getirdiği bakış açısıyla beni düşünmeye kışkırtması en önem verdiğim şey.”

Kaynak metnin söylemini erek dilde oluştururken çıkılacak dilsel yolculuğun cazibesini önemseydiğini bir çevirmen şöyle belirtti: “Karşıma her zaman gönlüme göre metinler çıkmıyorsa da, galiba dille boğuşmayı seviyorum. Dilin olanaklarını zorlamak hoşuma gidiyor. Bu her zaman ille de soyut anlam ve bilmece misali göndermelerle dolu, menderesler çize çize uzayıp giden “başı sonu belli olmayan” cümleler demek değil, bazen kısacık, yalın cümleler de insanı uğraştırır, o duruluğa belli bir yoğunluğu sığdırmak çaba ister.”

Çevirmenin kendisinin kaynak metni erek dilde üretmek için gerekli olan birikime sahip olduğuna duyduğu inancın belirleyiciliğini vurgulayan çevirmenler şu ifadeleri kullandılar: “Kaynak metnin çevirisinin altından kalkabileceğime inanmak benim için önemlidir”; “Bir metni çevirmeyi kabul

ederken göz önünde bulundurduğum en önemli ölçüt, o metnin gerektirdiği birikime sahip olup olmamamdır”.

Çevirmenlerin “Çeviri sürecinizde hangi aşamalar yer alır?” sorusuna verdikleri yanıtlarda ortaya çıkan altı farklı aşama sıralaması şöyle belirlenebilir: metin-dışı yan okumalar yaparak yazar ve yapıtları hakkında bilgi edinme, metni okuma ve çevirme; *çeviri-öncesi*, *çeviri-sırası*, *çeviri-sonrası* olarak belirlenen aşamalar; kaynak metni çözümleme ve metni çevirme; kaynak metne hızla göz gezdirme, çeviri metni “kabataslak” oluşturma, ikinci bir çeviri hamlesiyle metni yeniden ele alma, çevirisi tamamlanan metni okuma, dil aksaklıklarını düzeltme, mantıksızlıkları giderme, editörden gelen metin üzerinde “rötuş” ve parlatma yapma; kaynak metni olabildiğince hatasız, eksiksiz, kusursuz olarak çevirme ve bu çalışmanın sonucunda ortaya çıkan çeviri metni baştan sona okuyarak gerekli değişiklikleri yapma; ön hazırlık-çeviri-mola-düzeltilme-editörün okuması-editörün notlarının gözden geçirilmesi.

Metin-dışı yan okumalar yaparak yazar ve yapıtları hakkında bilgi edinme, metni okuma ve çevirme aşamalarından oluşan çeviri süreçlerinden çevirmenler şu ifadelerle söz ettiler: “Çeviriye başlamadan o şiiri, şiirleri defalarca okumuşumdur, kafamın içinde yer yer, dize dize, söz söz çevirmişimdir. Şairin yaşamını okumuşumdur. Varsa, mektuplarını, günlüklerini okumuşumdur. Onunla ilgili anıları okumuşumdur. Doğduğu, yaşadığı yerin, yerlerin, çalışma odasının fotoğraflarına bakmışımdır. Yakın bir dostum gibi tanıyorumdur onu”; “Çeviri sürecine, genellikle yan okumalarla başlıyorum. Çevirmenden yaygın olarak beklenen bir şey, metnin bütünüyle okunması ikincil benim için. Metni, kitabı elimde çevirmek, karıştırmak, başkalarının bu metinde neler bulduğunu öğrenmek daha öncelikli geliyor”.

Çeviri sürecini *çeviri-öncesi*, *çeviri-sırası*, *çeviri-sonrası* olarak belirlediği aşamalara bölen çevirmen bu aşamaları şöyle tanımladı: “Çeviri-öncesi aşamada, çeviri-öncesi-okuma sürecinin iki evresi var: Bunları ben *öznel evre* ve *nesnel evre* olarak adlandırıyorum. Öznel evre, *hızlı-ön okuma* ve *‘konu ya da içerik ile bütünleşme’*den oluşuyor. Kaynak dilden erek dile aktarılacak metinle duygu ve/ya da düşüncelerimin uyuşup uyuşmayacağı, metnin bana haz verip vermeyeceği öznel evrede gerçekleşen hızlı-ön-okuma sürecinde belli oluyor. Öznel evreyi olumlu biçimde aşınca bu kez nesnel evre başlıyor. Nesnel evreden yapıtı *eksiksiz-ön okumanın* ve *zihinsel ön çevirinin* gerçekleştirilmesini anlıyorum. Eksiksiz-ön-okuma bana göre metni bir okur olarak okuma, zihinsel ön çeviri ise metni okur kimliğiyle bir yandan okurken

bir yandan da çevirmen kimliğiyle çözmeyi sağlıyor; burada eleştirmen kimliği de devreye giriyor ve çevirmen kimliğiyle örtüşüyor. Zihinsel ön çeviriyi yaparken metnin lirik, ironik, duygusal, modern, arkaik, vb. gibi ağırlıklı havasını kavramaya çalışıyorum, bu zihinsel ön çeviri ayrıca dil düzeylerini saptamama, yazarın başvurduğu teknikleri, kurduğu metin içi stratejileri görmeme, biçimsel özelliklerini ayırt etmeme olanak veriyor. Kaynak metnin alınlanması, anlamın içine girme, anlamı çözmeye, anlambirimsel demetlerini yakalama, yorumlama işte ilk bu evrede gerçekleşiyor. Bütün bu yaşanan deneyim ya da aşamadan sonra asıl çeviri sürecinin başlamasıyla birlikte kaynak metnin anlamsal düzeyinden çıkıyor, çözdüğüm, yakaladığım anlamı erek metne taşıyorum, [böylece (çeviri-sırası) olarak adlandırdığım aşama tamamlanmış oluyor]. (çeviri-sonrası) aşamada da erek dile aktarılmış metnin son denetimini editör kimliğiyle gerçekleştiriyorum.”

Kaynak metni çözümlenme ve metni çevirme aşamalarıyla çeviri süreçlerini betimleyen çevirmenler şu ifadeleri kullandılar: “Çevirmenleri yazarlarla bir tutmak anlamında değil ama, tıpkı tüm iyi yazarlar gibi tüm iyi çevirmenler de iyi okurlardır. Çevireceğin yapıtın diline, biçimine, yapısına, dokusuna, ruhuna egemen olman gerekir”; “Çeviriye sıra gelince ilk işim, şiiri çözümlenmek olur. Dize dize, sözcük sözcük, anlamını çıkartmaya çalışırım. Ayrıca, ritmini, temposunu, sesini de yakalamaya çalışırım. Ardından bunların karşılığını Türkçede bulup yerleştirmeye sıra gelir”.

Çeviri sürecini kaynak metne hızla göz gezdirme, çeviri metni “kabataslak” oluşturma, ikinci bir çeviri hamlesiyle metni yeniden ele alma, çevirisi tamamlanan metni okuma, dil aksaklıklarını düzeltme, mantıksızlıkları giderme, editörden gelen metin üzerinde “rötuş” ve parlatma yapma aşamalarına bölen çevirmen bu aşamalardan şöyle söz etti: “Karar verme faslında zaten şöyle bir göz gezdirdiğim metni hemen çevirmeye başlıyorum. Ama bu, çevirmenin “saltanatı” diyeceğim, fazla uğraşmadan, derinleşmeden, aklıma ilk gelenleri yazdığım “kabataslak” bir çeviri oluyor. Dille ilgili ya da araştırmamı gerektiren şeyleri (bilgi olarak) not ediyorum. İkinci aşama, bu araştırmaların ışığında ikinci bir çeviri hamlesi. Bu aşamada çevirmenin saltanatı sarsılıyor, metin sizi içine çekiyor. Üçüncü aşama, çevirdiğiniz metni okuma, dil aksaklıklarını düzeltme, mantıksızlıkları giderme. Dördüncü aşama ise, editörden gelen metin üzerinde “rötuş” ve parlatma”.

Kaynak metni olabildiğince hatasız, eksiksiz, kusursuz olarak çevirme ve bu çalışmanın sonucunda ortaya çıkan çeviri metni baştan sona okuyarak

gerekli değişiklikleri yapma aşamalarıyla çeviri sürecini yönlendiren çevirmen şu ifadeleri kullandı: “Çeviriye hazırlık süreci (metnin okunması, vb.) bir yana bırakılırsa, artık (yani çeviride belli bir deneyim kazandıktan sonra) çevirileri çok genel iki ana aşamanın belirlediği bir sürece uyararak yaptığımı söyleyebilirim: Bunlardan ilki, metni olabildiğince hatasız, eksiksiz, kusursuz olarak çevirmek; ikincisiyse, bu çalışmanın sonucunda ortaya çıkan çeviri metnini baştan sona okuyarak gerekli değişiklikleri yapmaktır”.

Çevirmenlerin “Sizin için bu aşamaların en karmaşık ve sorunlu olanı hangisidir?” sorusuna verdikleri yanıtlar da doğal olarak çeviri süreçlerinin aşamaları gibi farklılık göstermektedir. Çevirmenler en karmaşık ve sorunlu aşamaları şöyle belirlediler: kaynak metni çözümleme aşaması; kaynak metnin yapısı ve üslubu ile erek dilde seçilen yapı ve üslup arasındaki “dostluğu” yakalama çabası; taslak çeviri metni üretme aşaması; taslak çeviriye düzeltme aşaması.

Kaynak metni çözümleme aşamasında yaşanan sorunlara bir çevirmen şöyle değindi: “Özellikle deneysel, modern şairleri çevirdiğim için, çok zordur örneğin anlamı saptamak. Çeşitli yorumlara başvurmak gerekir ve bunlar arasından da birini seçmek zorunluluğu vardır”.

Kaynak metnin yapısı ve üslubu ile erek dilde seçilen yapı ve üslup arasındaki “dostluğu” yakalama çabasından kaynaklanan sorunlardan bir çevirmen şöyle söz etti: “Çeviride en zorlu aşama, çevirmenin çevirdiği yazarın kılığına, üslubuna bürünmeye çalıştığı aşamadır diye düşünüyorum. Çevirdiğin yazarın derisini sırtına geçirebilmek, ruhunu içine çekebilmek için uğraş verdiğin aşama. Bu aşamada, iyi çevirmeni, Proteus’a, dilediği biçime bürünebilen o yaşlı kâhine benzetiyorum.”

Taslak çeviri metni üretme aşamasının zorluğunu bir çevirmen şöyle ifade etti: “Benim için ilk çeviri metninin olabildiğince son haline yakın biçimde ortaya çıkması çok önemlidir. Bununla karşılaştırıldığında, ikinci aşama, yani çevirinin baştan sona dikkatle okunup düzeltilmesi, görece kolay bir aşamadır. Bütün önemli çözümleri ilk aşamada bulur, bütün önemli kararları bu ilk aşamada alırım. Buna karşılık, ilkinde göre çok daha kısa olan ikinci aşamanın daha zevkli olduğunu söyleyebilirim”.

Taslak çeviriye düzeltme aşamasında yaşanan zorluklardan ise bir çevirmen şöyle söz etti: “İkinci aşama, yani kabataslak çeviriye “adam etme” aşaması zor bir aşamadır. Bir de, çeviriye son noktayı koyma aşaması var ki,

İçinizde hep bir "Acaba tam oldu mu? Şurayı şöyle mi yapsaydım? Burada şöyle mi deseydim?" tedirginliği olur".

Çevirmenlerin çeviri süreçlerini başlatan etmenler ve bu süreçlerin aşamaları üzerine verdikleri bilgiler, onların çeviri etkinliği sırasında yalnızca çevirmen olarak değil, araştırmacı, eleştirmen ve editör olarak da hareket ettiklerini açığa çıkarmıştır. Çevirmenlerin kendilerine bakmalarını, başka bir deyişle kendilerini inceleme nesnelere dönüştürmelerini sağlayan soruşturmalar, çevirmenlerin çeviri süreci sırasında büründükleri farklı kimlikleri sergiledikleri gibi, kaynak metnin seçimi, kaynak metnin söylemini çözümleme, erek dilde benzer bir söylem yaratma çabası, yazarların ve kendilerinin çekincelerini saptama gibi karmaşık süreçler içeren çeviri etkinliğinin bilişsel boyutuyla ilgili de önemli veriler sunarlar. Ancak bu tür soruşturmalarda çevirmenler, süreç sırasında değil, süreç sonrasında kendilerini incelemektedirler. Yazarların bir yapıtı üretirken not tutmaları ya da günce yazmaları gibi çevirmenler de çeviri sürecini yaşarken zihinlerinden geçenleri eşzamanlı olarak yazarlarsa süreç sırasında yaşananlara çevirmenlerin bakış açısından ulaşmak mümkün olabilir. Böylece de çeviri araştırmacıları çeviri sürecinin bilişsel boyutlarını incelerken soruşturmalardan ve çevirmenlerin "seyir defterleri" olarak adlandırılabilir bu tür eşzamanlı çalışmalardan yararlanarak çevirmen düşüncelerindeki benzer ve farklı yönleri saptayabilir ve çevirmen davranışları üzerindeki çalışmalarını derinleştirebilirler.

KAYNAKÇA:

Berman, Antoine (1984) *L'Épreuve de l'étranger*, Gallimard, Paris.

Ece, Ayşe (2007) "Çeviriyi Yaşayanlar: Çevirmenler ve Editörler", *Kıtaplık*, no: 110, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 66-98.

Holmes, James S. (2004) "Çeviribilimin Adı ve Doğası", çev. A. Koş, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, ed. Mehmet Rifat, Dünya Yayınları, İstanbul, ss. 165-182.

Kussmaul, Paul and Sonja Tirkkonen-Condit (1995) "Thinking-Aloud Protocol Analysis in Translation Studies", *Orientations Européennes en Traductologie*, VIII no:1, ed. Yves Gambier, Université Concordia, Montréal, ss. 177-199.

Toury, Gideon (1985) "A Rationale for Descriptive Translation Studies", *The Manipulation of Literature*, ed. Theo Hermans, Kent, Croom Helm, ss. 16-41.

Vermeer, Hans J. (1998) "Starting to Unask What Translatology Is About", *Target*, no: 10:1, John Benjamins, Amsterdam, s. 41-68